

KOVÁCS IMRE ATTILA

Rokonok

A Németh László- és Móricz Zsigmond-kép változásai

Czine Mihály egy, a múlt évezredben tartott szegedi előadása előtt arról borongott az öt vendégül látó tan-
szék oktatóinak, hogy sajnós, Móricz művei nem tar-
toznak a magyar szakos egyetemi hallgatók kedvenc
olvasmányai közé, sőt. Mint az író (egyik) monográ-
fusa kellőképpen megszenvedhette e tapasztalatát, de
talán épp ezért – az ügyben felelős professzorként –
nem látta/láthatta reménytelennek a helyzetet. Széles-
re tárta nagy, ölelő karját, és megejtő kedvességgel
meg presbiteri baritonjának gyógyító szuggesztíójá-
val egyensúlyba hozta a lelkeket. Utána (a kiszabott
időre percnyi pontossággal ügyelve) gazdag retoriká-
jú, áradó előadást tartott – Adyról.

A Móriczot elszűrítő érdektelenség (és persze az
informális kritika) közegében jelentkezett az Alföld
1979-es centenáriumi emlékszám. A vállalkozást az
iránytűjét vesztett pártirányítás illetékesei és az új
égtájak szabadcsapatai övezték. Az írók méltató (vé-
delmező?) esszék feltárták a bírálat főbb témacso-
portjait is: Móricz realizmusa túlságosan lehorgo-
nyozza őt saját korának horizontjába, amely mutat
ugyan (az 1970-es éveknek) ismerős társadalmi prob-
lémákat, viszont nyelvezete, stíluseidálja zavaróan
„történeti”; témái túlnyomó részt a felbomló/eltűnő
paraszti társadalomhoz kötődnek, illetve az irodalmi
közlésmódot a gyönyörködtetés irányába felszaba-
dító, az esztétikai határfunkciók egységét sóvárgó
ízlés számára fölöslegesen komornak, nyugtalanító-
nak, nyomasztónak bizonyulnak.

A '79-es jubiléum kiadvány merészebb írásai át akar-
ták ugratni – mint valami hatástörténeti időküszöbön
– az ötvenes évek „legnagyobb” és „megkoronázott”
írófejedelmét Proust, Camus és Kafka univerzumába.
A zöm viszont azt a szolidabb álláspontot képvisel-
te, hogy Móricz népszerűségének nem – az európai
szemszögből értelmezhetetlen, úgynevezett – provin-
cializmusa ártott a legtöbbet (bár ez a vád is csak
korlátozottan igaz), hanem a Rákosi-érában erőltetett
kultusza. Tehát elérkezett az idő, hogy a révaista dis-
kurszus túsza kiszabaduljon. Ennek jegyében értéke-

A szerkesztőség az írás Németh László-értékelésével nem ért mara-
déktalanul egyet. Azért közli mégis, mert gondolatébresztő lehet a
realizmus irodalmi folyamatainak további, mélyebb megértésében.

lődtek fel a „kemény kritikai realizmuson” túlmutató
egyebek (Jókai Anna nevezte így a szocreál kánonból
kiszorult műveket), vagy – ugyancsak jó okkal – a
gondolat frissessége, a tanulmányok (Tandori Dezső).

Köztes megoldásként (az idegen művészetideoló-
giai szemléletforma csapdájába esettség és a nem-
zetközi irányzatokhoz való közelítés határán) fogal-
mazódott meg Dobossy László észrevétele, idézem:
„Móricz Zsigmond tágabb hazája s művei hatósuga-
rának is a körzete Kelet-Közép-Európa; igazi értékét
és mélységét az itteni irodalmakon nevelődött olva-
sók érezhetik valószerűen.”

Ebben az ünnepi számban publikálta Cs. Varga Ist-
ván *Móricz Zsigmond és Németh László* című tanulmá-
nyát. A fentiekre tekintettel indokolt volt a párosítás,
hiszen Németh a Móriczcal szembeni fenntartások
alkalmas ellensúlya: nagy kárvallottja az ötvenes
éveknek (hogy mi volt a véleménye Rákosiról, azt
a *Homályból homályba* vonatkozó fejezete tükrözi),
és közismerten európai tájékozottságú, egyetemes lát-
ókörű. Tehát aki átment Németh szűrőjén, azt botor-
ság volna a kommunista üdvtörténet bárdjának vagy
provinciális kismesternek bélyegezni.

Cs. Varga ügyelt az arányokra. Legalább annyi kü-
lönbséget tárt fel a két szerző írásművészetére és alkata
között, mint amennyi rokon vonást, illetve *közös lénye-
get*. Eszerint Móricz a „balzaci, tolsztoji realizmus
XX. századi modern követője” (híd a szocialista realiz-
mus felé?), Németh viszont „konzervatív újító” (az oxi-
moron jól tükrözi az életmű belső feszültségét, egyút-
tal kiemeli azt az esztétikai kategóriák uralta szakmai
térből). Móriczot az *intenzív érzelmi, akarati élet ábrá-
zolása* vonzza, Németh a *világban eligazodni akaró in-
tellektuális hősök* nyomába ered. Ugyanakkor mindket-
ten „kötődnek az Ady-örökséghez”, és „vállalják a hazai
gondokat, a sorskérdéseket, szociális problémákat”.

Ennek a népi gondolatot közrefogó, kétfajta tehet-
ségnek a jellemzése – a képviselői irodalomeszmény
jegyében – nem igényelt különösebb magyarázkodást,
hiszen Illyés Gyula még élt (érvényben volt a „kód”).
Az emlékszám is egy vele készült riporttal nyitott:
Illyés igazi forradalmárnak mondta Móriczot – nem
politikai/mozgalmi (hiszen *igazi*), hanem a természe-
tes igazságérzethez való ragaszkodás értelmében.
E forradalmiság a kor illúzióival konokul szembehe-
lyezkedő írói programként valósult meg („dunavölgyi
[sic!] Gandhi”), amely ha továbbvihető (mert tovább-
viendő), akkor a társadalmi hatékonyságú kritikai
ábrázolásmód új lendületet vehet – sugallta.

Örményország ajándékai

Kanyarodjunk vissza Cs. Varga István írásához; az abban felvázolt kettős portré – az újnépies hagyomány térvesztésére nem reflektálva – megidézte a népi mozgalom szakrális fejedelmét, s mellette legnagyobb hatású ideológusát. Miközben (az Alföld folyóirat „falain” túl) épp egy „olyan korszak zárul le a magyar irodalomban, amelynek a harmincas évek elején rögzültek a kérdésirányai és a kínálkozó világképi válaszok beláthatóságának főbb horizontjai [...] bomlásnak indul a poétikai beszédformák korábban megszilárdult rendszere...” – véli Kulcsár Szabó Ernő. Vagyis e periodizáció szerint (vagy ettől eltekintve, de Esterházy, Nádas és Oravecz opusaitól nem függetlenül) Cs. Varga az úgynevezett nemzeti paradigma átalakulásának korszakhatárán (1979) mozgósította a népies-nemzeti tradíció törzstiszteit, teljesen indokoltan és már-már hősies megkésettiséggel.

Míg a *Móricz Zsigmond és Németh László*ban egyforma presztízssú volt a két író (akárcsak Bakonyi István azonos című, 1999-es esszéjében), addig N. Pál Józsefet e kapcsolat fejlődésrajza érdekelte: hogyan társult a botcsinálta kritikus másfél évtized alatt a népiek spiritusz rektorához, illetve a Németh *eszté-*

taságán (lásd Ady kritikáját Kosztolányiról: „irodalmi író”) élcelődő Móricz miként fogadta előbb-utóbb a – kerekasztalukat veszített – lovagok közé a „tervhalmozót”. N. Pál 2005-ben publikált tanulmányából („Ez az öreg ügynök, ez volt számomra akkor a magyarság” – Németh László *Móricz Zsigmond-képének változásai*) figyelemre méltó összefüggések derülnek ki: 1935-ben Gömbös taktikai szándékkal közeledett (volna) a népi mozgalomhoz, és Móricz és Németh is egyre inkább „nemzetszervező eszközként” fogta fel a maga írói természetét – nyilván egészen más célok érdekében.

De mi vezetett idáig? A Nyugat Babits-korszakában az új esztétika sem Móriczot, sem Némethet nem elégítette ki – ez sok szempontból elősegítette egymásra találásukat. Babits 1929-ben levette a Nyugat címlapjáról Ignó nevét, az Ady-örökség újraosztásának kétes procedúrája fenyegetett. Úgy mint: egyfelől ott a polgári radikális, nietzscheánus felforgató, a mindenkori és általános elégedetlenség felkent hordozója, aki életmódjával, sorsával – íme – magával rántja a magyarság mítoszát („ami dől, azt lökni kell”). Másfelől a bűnvalló, önostorozó úr, aki számon tartja a rajtunk esett rettenetes igazságtalanságokat, aki egy Kazinczy előtti ősi(bb) nyelvet zenget, és a rebelliótól ödzkodó kisúri tohonyaság dacára magyar forradalomért kampányol. Németh még megpróbált az Ady- és Babits-szuggesztióból ocsúdókból irodalmi nemzedéket toborozni, Móricz – nyakába véve az országot – szerkesztette a Nyugatot, de valami már meghibbant. A harmincas évek közepére elmélyült a társadalmi válság, s egyre kevésbé tűnt lényegesnek, hogy Babits új klasszicizmusa egy évtized múltán sem csillapította az ízlés-zürzavart, vagy Szabó Dezső épp mit prófétál.

N. Pál József írását továbbgondolva elmondható, hogy bizony, Móricz volt az, akire (már Németh 1926-os cikke szerint is, s később egyre inkább) ráillett, a kijelentés egyszerűségével, hogy az író = vállalkozás. Míg Németh László e képlet két oldalát – saját gyakorlatában – időről időre módosuló (karakterológiai, kultúrkritikai s legfőképpen önkomentáló) összetevőkből bontotta ki, tehát az életmű egysége ezen változatok függvényeként írható le, addig Móricz ösztönösen és önmegfigyelési kényszertől nem zavartatva erősítette meg művével Németh tételét.

Ami ugyancsak felvetődhet N. Pál nyomán, hogy Némethnek a Kelet Népe kötelékében vállalt népnevelő előadásai a negyvenes évek pedagógiai ka-

landjának előtanulmányai lehettek. Ekkor került talán legközelebb a népi mozgalom gyakorlati lényegéhez.

A múlt évszázad második felében, az 1990-es években jelentkezett erőteljesebb igény (a történelem, vagy szerényebben szólva a *történesek* meglódultával) az irodalmi jelenség újraértelmezésére. Ez érintette a kultúra egyéb területeihez fűződő kapcsolatrendszerét (intermedialitás), a hagyomány szerkezetét (kánon) és a belső elméleti/módszertani megfontolásokat. Érezhető volt a különféle szemléletmódok területfoglaló aktivitása, a tabula rasától a tárgy nemzetközi presztízsvesztésére való tapintatos figyelmeztetésig. Ebben az évtizedben vált szembe-tűnővé és kimondhatóvá Németh népszerűségének csökkenése (Olasz Sándor úgy fogalmazott az 1992-es vásárhelyi konferencián: „Németh körül már csak a »szekta« maradt”), viszont megindult egy – Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti vázlatától is inspirált – Móricz-újraolvasási hullám, amely nem a beleéző, kommentáló élmény-kritika szintjén mozgott. Miközben Németh elvi/gondolati hatása erősen lecsökkent (utópiáira egyelőre nem érett meg az idő, illetve a szakma egy része még a kritikát sem erőltette), addig Móricz élőbeszédszerű, nagy sodrású epikája a nyelvi szempontú megközelítés kincsesbányájának bizonyult. A jelen évtized Móricznak a Némethtel szembeni „előnyét” mutatja (ezt eszmetörténeti/ontológiai síkon fejtegeti a *Móricz Zsigmond és a Nyugat alkonyának* előszava, 2012 – szerkesztette: Fejér Ádám, Bognár Ferenc); naplójának, szerelmi életének nyilvánosságra kerülése, Szilágyi Zsófia olvasmányos monográfiája pedig vélhetően tovább nyitja ezt a hatástörténeti ollót.

Németh lélektani kritikai realizmusa egy fárasztóan okos szövegvilágnak tűnhet az életvalóság és a virtualitás közt hánykódó olvasó számára, Móriczból viszont áradnak az (újra)beavatás varázsszövegei. A folytatás nem Németh vagy Móricz jövőbeli előny-szerzésén múlik, hanem azon, hogy a „kultúraturdat lehangoló kiszikkadása” vagy az „élő irodalmiság” lesz-e osztályrészünk.

Örményország